

ОСВІТА

НА ЛУГАНЩИНІ

2(37)
2012

Науково-методичний журнал

Освіта на Луганщині №2 (37)/2012

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОФІЦІЙНА ХРОНІКА

- Доповідь І.І. Цимбал, начальника Управління освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації, на серпневій конференції педагогічних працівників «Якісна початкова освіта – успішний старт дитини» 20 серпня 2012 р..... 4
-

НАУКОВА ДУМКА

- Андрій Токман. Теоретичні аспекти формування здорового способу життя студентської молоді..... 13
- Наталія Немченко. Формування екологічної компетентності як показник якості екологічної освіти..... 23
- Екатерина Костылева. Педагогическая подготовка в Симферопольской татарской учительской школе (1872–1920 гг.)..... 28
- Михайло Бірюков. Вплив психології індивідуального простору на проектування сучасних інтер'єрів..... 33
- Тамара Поясок. Інформаційна компетентність педагога..... 37
- Володимир Ісаєв, Олександр Левченко. Коеволюція філософсько-психологічних інтенцій душі людини у витоках української та західноєвропейської філософської школи (290 років від дня народження засновника української філософської школи, педагога — Григорія Савича Сковороди)..... 42
- Марина Шопіна. Особливості ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку здібностей обдарованих учнів різного віку..... 52
-

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІВ

- Юлія Чикіна. Методичні аспекти формування інформатичної та інформаційної компетентності в підготовці сучасного вчителя географії..... 59
- Лариса Корогод. Формування соціокультурної компетенції майбутніх спеціалістів у галузі фізичної культури і спорту в процесі професійної підготовки..... 65
- Валентина Стрілець. Організація навчання англійської мови за проектною методикою із застосуванням дистанційного курсу..... 72
- Олег Левченко. Нове бачення теоретичного підґрунтя креативної педагогіки в процесі підготовки майбутнього фахівця-гуманітарія..... 78
- Ульяна Кирмач. Ценностные приоритеты группового метода обучения в системе профессиональной подготовки переводчиков немецкого языка..... 88
- Ірина Линьова. Змістово-процесуальне забезпечення підготовки керівників ЗНЗ до впровадження освітніх інновацій у системі післядипломної педагогічної освіти..... 91
- Ольга Копусь. Діагностика стану сформованості фахової лінгводидактичної компетентності в майбутніх магістрів філології..... 97
-

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- Оксана Боднар. Оцінка ефективності аналітико-експертної діяльності..... 103
-

Тетяна Балицька. Модель організації самостійної роботи студентів у процесі кредитно-модульного навчання.....	109
Алексей Гелюх. Тренинг «Видеоигры как самостоятельная медиасистема. Видеоигра и безопасность личности».....	115
Лариса Харченко, Ірина Шеховцова, Світлана Потапова. Проектна технологія у волонтерській роботі дитячих громадських організацій.....	128
Наталя Крилова, Людмила Крючок. Інтегрований спецкурс «Хімія автомобіля» у системі професійно-технічної освіти.....	135
Наталія Дементьєва. Психологічний супровід оптимізації виховного процесу школи.....	141
Марина Рудіна. Навчання студентів немовних спеціальностей англійської мови засобами проектної діяльності Teaching English the students of non-language speciality with the help of project activity.....	149
Ольга Касьянова. Теоретичні положення та компетентісний потенціал технології проекту.....	154

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Вероніка Андрєєнкова. Десоціалізуючий вплив сім'ї як чинник делінквентної поведінки молодших школярів.....	160

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

Наталія Єсіпова. Корекційно-розвивальна робота в початкових класах.....	165
Олександр Глоба. Сутність, складові, загальні та специфічні закономірності формування регіонального корекційно-реабілітаційного середовища.....	168

ЛЕКТОРІЙ

Галіна Сорокіна. Природно-рекреаційні ресурси Луганської області як важливий фактор розвитку регіонального туризму.....	174
Олена Трегубенко. Становлення і розвиток батьківщинознавства у вітчизняній школі (друга половина XIX століття).....	179
Микола Бернацький. Козацько-селянські повстання кінця XVI — першої половини XVII століть.....	185
Олександр Левченко. «Золотий иконостас заката» Івана Ђуніна у формуванні духовної культури сучасної молоді.....	191
Олена Тараріна. Тенденції дослідження проблеми формування демократичної культури.....	201
Олександр Літвінов, Марина Літвінова. Реалізація освітніх стандартів середньої школи США.....	208

ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГІВ

Юлія Гавриленко. Проблемы организации сохранения и укрепления здоровья учителя в общеобразовательных школах АРК.....	213
Татьяна Петрова. Профессиональное долголетие педагога.....	218

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ

Лариса Ткаченко. Моніторингове дослідження з математики учнів 3-х класів Луганської області з формування вмінь щодо розв'язування текстових задач.....	231

МАРКЕТИНГ В ОСВІТІ

Дмитро Сорочан. Особливості маркетингового середовища методичного кабінету.....	242

Головна редакція

СОРОЧАН ТАМАРА МИХАЙЛІВНА

головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, заслужений працівник освіти України

АДАМЕНКО ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

доктор педагогічних наук, професор кафедри економічної інформатики, декан факультету довузівської підготовки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ДБЯЧЕНКО БОРИС АНДРІЙОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ІВАНОВ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

КУРИЛО ВІТАЛІЙ СЕМЕНОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, президент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ОЛІЙНИК ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, ректор Університету менеджменту освіти НАПН України

САВЧЕНКО СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИМБАЛ ІРИНА ІВАНІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник Управління освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації

Редакційна колегія з педагогічних наук

БАРАНОВА СВІТЛАНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

кандидат психологічних наук, доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ВАХОВСЬКИЙ ЛЕОНІД ЦЕЗАРОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, декан історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГАВРИШ НАТАЛЯ ВАСИЛІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗЯЗЮН ІВАН АНДРІЙОВИЧ

доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України

РОТЕРС ТЕТЯНА ТИХОНІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри теорії та методики фізичного виховання Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

РУДІНА ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ХАРЧЕНКО СЕРГІЙ ЯКОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ХРИКОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ШЕВЧЕНКО ГАЛИНА ПАВЛІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, член-кореспондент НАПН України

Редакційна колегія з філологічних наук

ГАЛИЧ ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОРОШКІНА ОЛЕНА МИКОЛАІВНА

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

НІКІТИНА АЛЛА ВАСИЛІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

СИНЕЛЬНИКОВА ЛАРА МИКОЛАІВНА

доктор філологічних наук, професор, завідувача кафедри російського мовознавства та комунікативних технологій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ФЕСЕНКО ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Редакційна колегія з історичних наук

БУРЬЯН МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ДАНИЛЬЄВ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент, проректор з навчальної роботи Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

КОРОЛЬОВ БОРИС ІВАНОВИЧ

доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛИТВИНЕНКО ВІТАЛІЙ ФЕДОСІЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

МИХАЙЛЮК ВІТАЛІЙ ПАВЛОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

МИХАЛЬСЬКИЙ ІГОР СЕРГІЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БАТЬКІВЩИНОЗНАВСТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ШКОЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

УДК 373.016 : 502 „18“

Олена Трезубенко

Розглянуто проблему становлення та розвитку батьківщинознавства у вітчизняній школі в другій половині ХІХ століття. Охарактеризовані основні чинники цього процесу. Висвітлено динаміку уявлень освітян про «батьківщинознавство» як принцип організації навчально-виховної роботи школи та пропедевтичний курс вивчення природничих дисциплін. Здійснено огляд позицій відомих науковців щодо значущості використання місцевого матеріалу й активних методів вивчення рідної природи для підвищення ефективності навчально-виховного процесу навчальних закладів. Акцентовано увагу на значенні батьківщинознавства в удосконаленні цілей, змісту, методів і форм навчання природничим дисциплінам в означений період розвитку вітчизняної школи. Зроблено стислий аналіз методичної літератури з батьківщинознавства.

Ключові слова: рідний край, батьківщинознавство, вітчизняна школа, навчання, виховання, розвиток.

Rассмотрена проблема становления и развития родинovedения в отечественной школе во второй половине ХІХ века. Охарактеризованы основные факторы этого процесса. Отражена динамика представлений педагогов о «родинovedении» как принципе организации учебно-воспитательной работы школы и пропедевтического курсе изучения дисциплин естественного цикла. Осуществлен обзор позиций известных ученых относительно значимости использования местного материала и активных методов изучения родной природы для повышения эффективности учебно-воспитательного процесса учебных заведений. Акцентировано внимание на значении родинovedения для усовершенствования целей, содержания, методов и форм обучения дисциплинам естественного цикла в указанный период развития отечественной школы. Осуществлен сжатый анализ методической литературы по родинovedению.

Ключевые слова: родной край, родинovedение, отечественная школа, обучение, воспитание, развитие.

This publication deals with the problem of formation and development of native country study in native school in the second part of ХІХ centuries. The main factors of this process have been described. The dynamics of ideas of pedagogues about «native country studying» as a principle of organization of educational and training work of a school and about an introductory course of studying of natural disciplines have been reflected. The description of positions of famous scientists on importance of use of local material and active methods of studying of native nature for improvement of effectiveness of educational and training process of educational establishments have been made. Attention to importance of native country studying for improvement of goals, contents, methods and forms of teaching the disciplines of natural cycle in the mentioned period of development of native school have been paid. A brief analysis of methodical literature on native country studying have been carried out.

Key words: native land, native country studying, native school, education, training, development.

Процес реформування системи національної освіти висуває нагальні завдання оволодіння доступними способами пізнання предметів і явищ природи та суспільства, засвоєння традицій українського народу у відносинах людини з природою, забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю. Вирішення цих завдань можливо за умови максимальної реалізації навчально-виховного потенціалу шкільного природничого краєзнавства.

Висвітлення головних чинників досягнення якості шкільного природничого краєзнавства можливо за умови історико-педагогічного аналізу формування системи краєзнавчої роботи з вивчення місцевої природи на різних етапах розвитку системи вітчизняної шкільної освіти. Особливе значення в дослідженні генези шкільного природничого краєзнавства має друга половина XIX століття — початок батьківщинознавчого етапу, позитивні надбання якого обумовили становлення й подальший розвиток системи краєзнавчої роботи щодо вивчення природних компонентів рідного краю в практиці загальноосвітньої школи.

Сучасна українська історіографія налічує обмежену кількість праць з історії розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти. Окремі аспекти цього питання висвітлюються в роботах Л. Артемової, В. Бенедюк, О. Корнєєва, М. Костриці, Л. Мельничук, у яких на основі історико-педагогічного аналізу схарактеризовано підходи до вивчення рідного краю на різних етапах розвитку вітчизняної школи, які знайшли вираження у створенні різноманітних форм дослідження та популяризації краєзнавчої діяльності.

Мета статті — висвітлити динаміку уявлень освітян про «батьківщинознавство» як принцип організації навчально-виховної роботи школи та пропедевтичний курс вивчення природничих дисциплін у другій половині XIX століття, здійснити огляд позицій відомих науковців цього часу щодо значущості використання місцевого матеріалу й активних методів вивчення рідної природи для підвищення ефективності навчально-виховного процесу навчальних закладів, зробити стислий аналіз методичної літератури з батьківщинознавства цього періоду.

Реформування школи, активний розвиток педагогіки й наук про природу, відновлення природознавства як шкільної дисципліни (1852) зумовили розвиток і обґрунтування теоретичних уявлень про

необхідність вивчення природи рідного краю, починаючи з молодшого шкільного віку.

Особливий внесок у розвиток природничого краєзнавства в системі вітчизняної освіти зробив К. Ушинський, який відзначав, що роль будь-якої людини в суспільстві є більш повноцінною, якщо вона проникла в сутність природних явищ своєї місцевості. На думку педагога, своєрідність кожного народу обумовлена, насамперед, природними умовами його життєдіяльності, які безпосередньо впливали на його історичний розвиток та соціальні аспекти життя.

Глибиною й оригінальністю вирізняються педагогічні погляди ученого на вивчення рідного краю. У 1861 р. К. Ушинський видав навчальну книгу «Дитячий світ і Хрестоматія», призначену для класного читання на уроках рідної мови в початкових класах, яка містила багатий систематизований матеріал для бесід з учнями на теми рідної природи та історії. Основними розділами «Дитячого світу» були відділи «З природи», «З російської історії», «З географії», матеріал яких давав можливість послідовно формувати цикл елементарних природничих та історичних знань.

Послідовно й доступно розкриваючи матеріал природознавства на прикладах об'єктів і явищ, спостережуваних дітьми в довколишній місцевості, К. Ушинський готував ґрунт для розуміння основних закономірностей органічного й неорганічного світу, взаємозв'язків і взаємозумовленості його елементів. Підкреслюючи значення вивчення природних явищ у самій природі, педагог зауважував: «За моїм переконанням, логіка природи є найдоступнішою й найкориснішою логікою для дітей» [5, с. 176].

Апелюючи до досвіду швейцарських шкіл, К. Ушинський підкреслює крайню «придатність і корисність» для всіх можливих шкіл і навіть домашнього навчання вивчення околиць рідної місцевості, яке називає «окрестнографией» [6, с. 318]. Організаційно чітко вирішуючи проблему корекції й систематизації уявлень про об'єкти та явища навколишнього світу, накопичені дитиною до школи, розвитку спостережливості, уміння помічати, аналізувати істотні риси природи рідного краю, учений тим самим сприяв формуванню інстинкту місцевості: «Цей інстинкт місцевості буває іноді сильною природженою здатністю, але частіше його слід укріплювати й розвивати й у всякому разі спрямовувати як здатність надзвичайно корисну й у навчанні, і в практичному житті» [Там само, с. 319].

Значущість місцевого матеріалу й активних методів вивчення рідної природи в процесі викладання природознавства підкреслено в працях відомого методиста, основоположника еволюційно-матеріалістичного напрямку в шкільному викладанні природознавства О. Герда. Називаючи основним завданням шкільного курсу природознавства формування матеріалістичного світогляду учнів, дослідник рекомендував для його успішного вирішення максимально використовувати в навчальному процесі екскурсії в природу, організувати самостійні спостереження школярів за природними компонентами краю, проводити наочні уроки, присвячені ознайомленню дітей із взаємозв'язками живої й неживої природи на конкретних прикладах місцевої природи.

Визначаючи спостереження найважливішим методом пізнання природи, а спостережливість однією з найцінніших якостей особистості, О. Герд називав цілеспрямовані спостереження за об'єктами та явищами природи рідного краю основним чинником пробудження в учнів інтересу до її пізнання, відзначаючи, що виникнення в дітей цього інтересу «можливе лише при безпосередньому зіткненні дітей з природними предметами в їхній природній обстановці» [2, с. 18]. На думку педагога, ефективність засвоєння природничих знань можна забезпечити шляхом проведення в процесі спостереження порівнянь, що дозволяють зробити загальні теоретичні висновки, необхідні для розуміння навчального матеріалу.

Розроблені О. Гердом методичні матеріали й конкретні рекомендації до ведення спостережень, екскурсій у природі стали важливим внеском у подальший розвиток методики природничого краєзнавства в школі.

Свідченням спроб окремих педагогів змінити схоластичний тип навчання природничим дисциплінам був вихід навчальних книг та методичних посібників, які не лише інтегрували в собі відомості з біології й географії, а й містили завдання, спрямовані на включення дітей у процес пізнання рідного краю. Яскравим прикладом спроби організації засвоєння навчального матеріалу на прикладах місцевої природи був «Підручник загальної географії» (1862) з елементами краєзнавства П. Белохи, третє видання якого автор доповнив «Програмою для вивчення місця проживання або батьківщини». У книзі Ф. Пуциковича «Довкола нас» (1882) школярам було запропоновано завдання з вивчення свого населеного пункту за двома варіантами: «Наше місто» і «Наше село»,

проведення дослідів і спостережень із метою засвоєння особливостей живої й неживої природи своєї місцевості. У підручнику А. Лінберга «Початковий курс географії» (1893) серед загальних методичних указівок було подано рекомендації вчителів про необхідність починати вивчати географію із спостережень за місцевою природою.

Значущість використання в процесі викладання місцевого матеріалу організації спостережень за природою рідного краю підкреслено в працях І. Белова «Керівництво для сільських вчителів» (1869), М. Малініна «Бесіди про наочне навчання й батьківщинознавство» (1873), М. Раєвського «Про викладання географії» (1873), С. Никітіна «Замітки для викладачів. Випуск 5-й елементарного курсу географії» (1875), М. Овчиннікова «Елементарне навчання» (1876), О. Герда «Предметні уроки в початковій школі» (1883), М. Бойкова «Записки з методики географії» (1884), П. Раєвського «Географія як наука і навчальний предмет» (1890), М. Демкова «Про елементарне викладання природознавства» (1890), «До питання про методику природознавства» (1896) тощо.

Розуміння педагогами педагогічної значущості залучення учнів до пізнання рідного краю з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу, забезпечення комплексного підходу до вивчення природи на початковому етапі навчання в школі, формування матеріалістичного світогляду, духовно етичного розвитку школярів, їхньої самостійності й самодіяльності наприкінці ХІХ ст. поступово привело не лише до активних спроб реалізації краєзнавчого підходу в процесі викладання шкільних дисциплін, а й до введення в навчальні плани окремих навчальних закладів курсу «Батьківщинознавство».

Одним із перших пропагандистів упровадження курсу «Батьківщинознавство» у програму загальноосвітніх закладів був М. Вессель, який у своїй праці «Місцевий елемент у навчанні» відзначав, що «загальноосвітнє училище абсолютно неправильно носить цю назву й у жодному випадку не дасть учням справжньої загальної освіти, якщо в навчальний курс його не входить місцевий елемент» [1, с. 845]. М. Вессель розробив програму курсу «Батьківщинознавство», у зміст якої ввійшли елементи місцевої географії, природознавства й історії та методичні рекомендації щодо викладання курсу.

Учителі склали програми курсу «Батьківщинознавства», які поділяли на кілька рівнів залежно від кількості років навчання в однокласних

училищах. Так, у «Записках з методики географії» — посібнику для вчительських семінарій та вчителів народних шкіл, складеному М. Бойковим, учителям рекомендували за умови навчання дітей із семи років розділити курс «Батьківщинознавства» на три рівні (частини), після чого перейти до вивчення географії [Там само, с. 67], що забезпечувало процесу вивчення своєї місцевості чітко виражений концентричний характер. Так, на початковому рівні навчання учні здійснювали безсистемні спостереження за окремими предметами та явищами, відзначаючи їхні властивості й характеристики. На другому рівні на основі системного повторення школярі формували образ рідної місцевості. На третьому рівні, виходячи з наявних знань про природу найближчих околиць, діти вивчали вже місцевість більшого масштабу — повіт, губернію.

Відзначаючи значущість батьківщинознавства у формуванні практичних умінь досліджувати рідну місцевість, М. Бойков склав перелік навчального обладнання, необхідного для ефективного викладання «Батьківщинознавства», що був однією з перших обґрунтованих методичних рекомендацій щодо використання унаочнення в процесі дослідження рідного краю.

Основним методом розумової діяльності був метод порівняння, який застосовували на всіх рівнях навчання. Сутність його полягала в порівнянні відомих об'єктів між собою, відомих і невідомих об'єктів, у процесі якого зіставляли об'єкт і наявне про нього уявлення, коригували й розширювали останнє.

Необхідність уведення курсу «Батьківщинознавства» як основи початкового курсу географії відстоював відомий послідовник ідей К. Ушинського Д. Семенов. Педагог відзначав, що починати вивчення географії необхідно саме з освоєння місцевих умов життя учнів, знання про які вони одержують не з книг, а внаслідок власних спостережень. Ці педагогічні рекомендації, за своєю сутністю, були першим обґрунтуванням краєзнавчого принципу викладання географії в школі.

На думку вченого, вивчення природи, історії, населення рідного краю є не лише основою для створення цілісної системи знань, але й дієвим способом формування духовності, національної самосвідомості учнів. Д. Семенов відзначав, що саме місцеві умови життя народу — це фундамент формування й розвитку характерних рис нації.

Педагог у загальних рисах розробив програми з «Батьківщинознавства», які могли бути видоз-

мінені залежно від особливостей краю. Відповідно до програми курсу «Батьківщинознавства» він пропонував початкове дворічне вивчення рідного краю: на першому році діти мали накопичувати в доступній для них формі факти й уявлення про природу, населення, господарство своєї місцевості в процесі спостереження та практичної діяльності; другий рік освоєння курсу було присвячено вивченню й синтезу цих фактів, виявленню відносин між ними, узагальненню уявлень в єдиний образ рідного краю, що відображає його сутнісні характеристики.

Логічним продовженням курсу «Батьківщинознавство» Д. Семенов бачив вивчення «Вітчизнознавства», яке було розраховано на два роки навчання в 3-х — 4-х класах гімназій. Програма курсу передбачала вивчення географічних, фізико-біологічних, антропогеографічних і культурно-історичних особливостей місцевості, що дозволяло забезпечити розуміння основних взаємозв'язків між людиною та природою, природних процесів і чинників, які зумовили специфіку історичного розвитку людини в цій місцевості [4, с. 227–239].

Про інтерес педагогічної громадськості до проблеми введення й організації викладання курсу «Батьківщинознавство» свідчить широке обговорення цього питання на шпальтах педагогічних видань. Обґрунтування необхідності введення курсу в навчальний план шкіл, особливості його змісту й різні аспекти методики його викладання висвітлено в статтях «Початкове викладання географії (батьківщинознавство)» (журнал «Вчитель» № 3–5, 9, 16, 1862), «Про викладання географії» Д. Семенова (журнал Міністерства народної освіти, 1868), «Навчання батьківщинознавству» Кронвольда (журнал «Вчитель», 1870), «Про елементарне навчання географії» М. Медера («Педагогічний лист», 1873–1874), «Програми з батьківщинознавства Васильєостровської жіночої гімназії» («Педагогічний лист», 1872), «Про метод елементарного курсу географії» («Сім'я і школа» № 10–11, 1878).

Розвиток природничого краєзнавства наприкінці ХІХ ст. нерозривно пов'язаний із діяльністю наукових і громадських природознавчих організацій того часу. Важливу роль у вивченні природи різних регіонів відіграло Російське географічне товариство, створене в 1845 р. За його ініціативи й за підтримки держави, інтенсивний економічний розвиток якої вимагав комплексного дослідження природних умов і ресурсів різних

територій, відбувалося активне накопичення й опрацювання краєзнавчих матеріалів, дослідники складали описи регіонів, у яких важливе місце посідали описи природи. Яскравими прикладами краєзнавчих описів того часу є «Листи з Єкатеринослава» Г. Титова (1849), «Дорожні замітки при об'їзді Дніпровського й Мелітопольського повітів Таврійської губернії в 1855 році» І. Андрієвського, «Опис Харківської губернії. Місцевість, зайнята Харківською губернією» С. Кованька (1857), «Дніпро й Придніпров'я. Опис губерній Смоленської, Мінської, Чернігівської, Київської, Полтавської, Єкатеринославської, Херсонської, Таврійської й Курської» С. Турбіна (1877), «Поїздка до Південної Росії. Нариси Дніпра», «Нариси Дністра» О. Афанасьєва (Чужбинського) (1896), «Дніпр і Придніпров'я» С. Русової (1898). Описи особливостей природних компонентів різних губерній України не лише були важливим джерелом краєзнавчих знань, а й слугували посібниками з батьківщинознавства.

Наприкінці XIX століття в педагогічному співтоваристві склалася певна думка про курс «Батьківщинознавства» як про навчальний предмет, що забезпечує інтеграцію природничих знань, сприяє формуванню основ світосприйняття дітей, дає початкові знання про взаємозв'язки й закономірності природного середовища, відіграє важливу роль у вихованні й розвитку учнів. Батьківщинознавчий принцип навчання визначили одним із провідних принципів навчання в школі, було обґрунтовано роль і специфіку спостережень та екскурсій у процесі викладання природничих наук, поставлено питання про значення вивчення природи рідного краю в реалізації принципів екологічної й практичної спрямованості навчально-виховного процесу.

Цікавою в аспекті розвитку методики краєзнавства в школі була ідея Є. Звягінцева (1896) щодо принципу «локалізації» навчального процесу на всіх його етапах, яку автор тлумачив як відбір навчального матеріалу, форм і способів навчання з кожного предмета з метою створення оптимальних педагогічних умов для організації спостереження й дослідження школярами своєї місцевості.

Таким чином, XIX століття — це період упровадження в навчальний процес освітніх закладів курсу «Батьківщинознавство», засвоєння якого мало забезпечити накопичення в доступній для дітей формі в процесі спостереження й практичної діяльності фактів та уявлень про природу своєї місцевості, вивчення й синтез цих фактів,

виявлення відносин між ними, узагальнення уявлень в єдиний образ рідного краю, що, безумовно, було одним з інноваційних напрямів у системі шкільної освіти того часу. З іншого боку, саме в цей період здійснювали перші спроби наукового обґрунтування реалізації батьківщинознавчого підходу в навчально-виховному процесі вітчизняних освітніх закладів: доводили необхідність локального підходу до вивчення природи, визначали значення краєзнавчого підходу в досягненні ефективності засвоєння компонентів природничої освіти, розробляли напрямки вдосконалення змісту та структури краєзнавства.

Особливе значення в становленні й розвитку батьківщинознавства мають педагогічні ідеї К. Ушинського, О. Герда, М. Весселя, Д. Семєнова, М. Бойкова, Є. Звягінцева та ін. про значущість зв'язку навчання з життям і трудовою діяльністю населення, необхідність збагачення знань шляхом безпосередніх спостережень за компонентами живої та неживої природи, використання місцевого матеріалу для розуміння основних закономірностей навколишнього світу, розумового розвитку дітей, створення образу рідного краю як основи національної культури та самосвідомості. Педагоги обґрунтовували необхідність цілеспрямованого вивчення природи рідного краю як способу залучення додаткової інформації в процес навчання, розширення кругозору школярів, розвитку їхніх інтелектуальних сил засобами аналізу, організації й пояснення отриманої інформації про компоненти місцевої природи, показу їхнього практичного значення.

Активізації громадського та шкільного краєзнавства в XIX ст. сприяла діяльність наукових і громадських природознавчих організацій, які складали описи природи регіонів, пропагували дослідження компонентів місцевої природи й використання цих матеріалів у процесі викладання природничих дисциплін.

Водночас проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на якісні зміни в розвитку шкільного природничого краєзнавства, ефективність навчальної роботи щодо формування уявлень про місцеву природу в цей період часу була доволі низькою, що, на нашу думку, зумовлено як примітивними цільовими установками, так і переважанням однотипних спостережень, тривалих повторень одного й того самого матеріалу, що не лише займало багато часу, але й неминуче призводило до втрати пізнавального інтересу учнів до вивчення рідного краю.

Ще однією причиною низької ефективності краєзнавчої роботи в школах була відсутність чітких системних програм з її організації й низький методичний рівень підготовки вчителів, що знову ж таки було зумовлено мінімальними вимогами до реалізації поставлених завдань: «Батьківщинознавство не вимагає від учителя особливих, глибоких, наукових пізнань, а вимагає лише любові до дітей і вміння спостерігати предмети» [3, с. 73–74].

Перспективним напрямком дослідження буде аналіз впливу зарубіжного досвіду організації системи батьківщинознавчої роботи на становлення і розвиток вітчизняного шкільного краєзнавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вессель Н. Местный элемент в обучении // Н. Вессель // Учитель. — № 17. — 1862. — С. 839–846.
2. Герд А.Я. Избранные педагогические труды : сб. биограф. инф. / А.Я. Герд ; под ред. В.Е. Райкова. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. — 205 с.
3. Записки по методике географии : руководство для учительских семинарий и пособие для учителей народных школ / сост. М. Бойков. — С.-Петербург : Изд. книгопродавца В.Н. Печаткина, 1884. — 94 с.
4. Семенов Д.Д. О преподавании и современном значении географии / Д.Д. Семенов // Избранные педагогические сочинения / под ред. Н.А. Константинова. — М. : Учпедгиз, 1953. — С. 227–239.
5. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К.Д. Ушинский / под ред. В.Я. Струминского. — М. : Учпедгиз, 1939. — Т. 1: Вопросы воспитания. — 1939. — 584 с.
6. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К.Д. Ушинский [ред. А.М. Егоров, Е.П. Медынский, В.Я. Струминский]. — М. — Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. Т. 6: Родное слово. Книга для детей. Родное слово. Книга для учащихся. — 1949. — 447 с.

Користувачі можуть отримувати новинки журналу за електронною поштою

Ваше ім'я: Ваш e-mail:

Так, я хочу отримувати новинки журналу

Ні, дякую

Ваша адреса:

Ваша пошта:

Ваш телефон:

Ваша організація:

Ваша посада:

Ваша спеціальність:

Ваша освіта:

Ваша дата народження:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки:

Ваша дата вступу до педагогіки: